

УДК 728.67

Бунякіна Т.О., к. арх., доцент Негай Г.А.,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

*Розглядаються основні типи поселень та садиб України та
Полтавщини XVIII – початку ХХ століття.*

Ключові слова: українська народна архітектура, українське село,
планування садиб.

Регіональні особливості народної архітектури простежуються не лише у вирішенні споруд, але й у забудові дворів і сільських поселень. Під впливом історичних, соціально-економічних і природно-географічних умов того чи іншого регіону, а також господарської діяльності селян склалися форми розпланування сільської забудови та сформувалися відповідні типи поселень.

Основними типами сільських поселень України ХІХ – початку ХХ ст. були село, присілок, кут і хутір. Найдавнішим і найбільш поширеним поселенням в усіх регіонах України залишалось село, яке належить до типу багато-дворових поселень. У його планувальній системі, окрім житлової забудови, розміщувалися такі громадські споруди, як церква, школа, сільська управа, гамазей, крамниця тощо.

Присілки, кути й хутори, які є малодворовими поселеннями, виникли внаслідок господарського освоєння вільних територій та розчищення лісів. Такі поселення нараховували від одного до декількох дворів. Хутірські поселення були поширені здебільшого на Волині (хоча траплялися і в лісостеповій зоні), а присілки – найчастіше в Карпатах. Кут як частина села побутував переважно на Поділлі.

Історично зумовлені земельні відносини на селі та сімейно-родинні землеволодіння наділами визначали своєрідність забудови сільських поселень, в основі якої був двір. З огляду на природне середовище та параметри земельних наділів, селянські двори як структурні елементи забудови розміщували так: поблизу один від одного або на значній відстані; навколо якогось об'єкта — наприклад, майдану чи озера; вздовж дороги, річки чи потоку (з одного чи обох боків).

На основі таких систем групування дворів і поділу земель, у процесі історичного розвитку сільської забудови в конкретному природно-географічному середовищі сформувалися типи розпланування сільських

поселень. За розплануванням розрізняють села: безсистемні розкидані, безсистемні скупчені; гніздові, кільцеві, рядові, ланцюгові й вуличні, а також похідні від них – гребінчасті, радіальні та змішані. До більш пізніх належать поселення з квартальним розплануванням [3].

Рядова та ланцюгова форми розпланування поселень, що являли собою низку дворів з наділами вздовж дороги, гірського потоку, балки чи річки, була поширена на Бойківщині, Поділлі, Полтавщині та Слобожанщині. З часом рядові поселення трансформувались у вуличні та гребінчасті. Найбільшого розповсюдження в усіх регіонах України в ХІХ — на початку ХХ ст. набула вулична форма забудови сільських поселень з однією чи двома-трьома паралельними вулицями. Розподіл родинних земель між окремими членами сім'ї та ущільнення забудови в подальшому сприяли поширенню змішаних форм розпланування сіл.

Незалежно від системи розпланування селища, основним структурним елементом сільської забудови був традиційний двір. Наші дослідження показали, що забудова дворів зумовлювалася системою розміщення будівель у структурі дворового комплексу, де могли бути окремо розташовані споруди або блоки будівель, розміщені в один чи два ряди.

Просторова структура традиційного двору, що об'єднувала житло й споруди господарчого призначення, зумовлювалася насамперед функціональними взаємозв'язками його складових. Усі будівлі двору, що утворювали просторовий каркас, були пов'язані між собою й існували як цілісна система, тобто самостійний організм [3].

Виникнення і розвиток окремих форм і типів забудови сільських садиб зумовлені цілим комплексом взаємопов'язаних факторів:

- переважаючою формою господарювання сільської сім'ї, а, отже, – природноекономічними умовами конкретної місцевості; формою і складом сім'ї;
- мірою забезпеченості земельним наділом і тягловою силою – тобто економічною заможністю господарів садиби;
- етнічними традиціями, що виявлялися в пріоритетному виборі тих або інших форм забудови, існуючими формами земельної власності, характером відносин і зв'язків між індивідуальною та суспільною формами виробництва і реалізації продуктів сільського господарства [1,2].

Таким чином, типологія садиб і утворення дворового простору формувалася на основі таких чинників:

- захищеність території садиби від несприятливих природнокліматичних умов;
- величина земельного наділу;

– візуальне сприйняття забудови двору з боку вулиці.

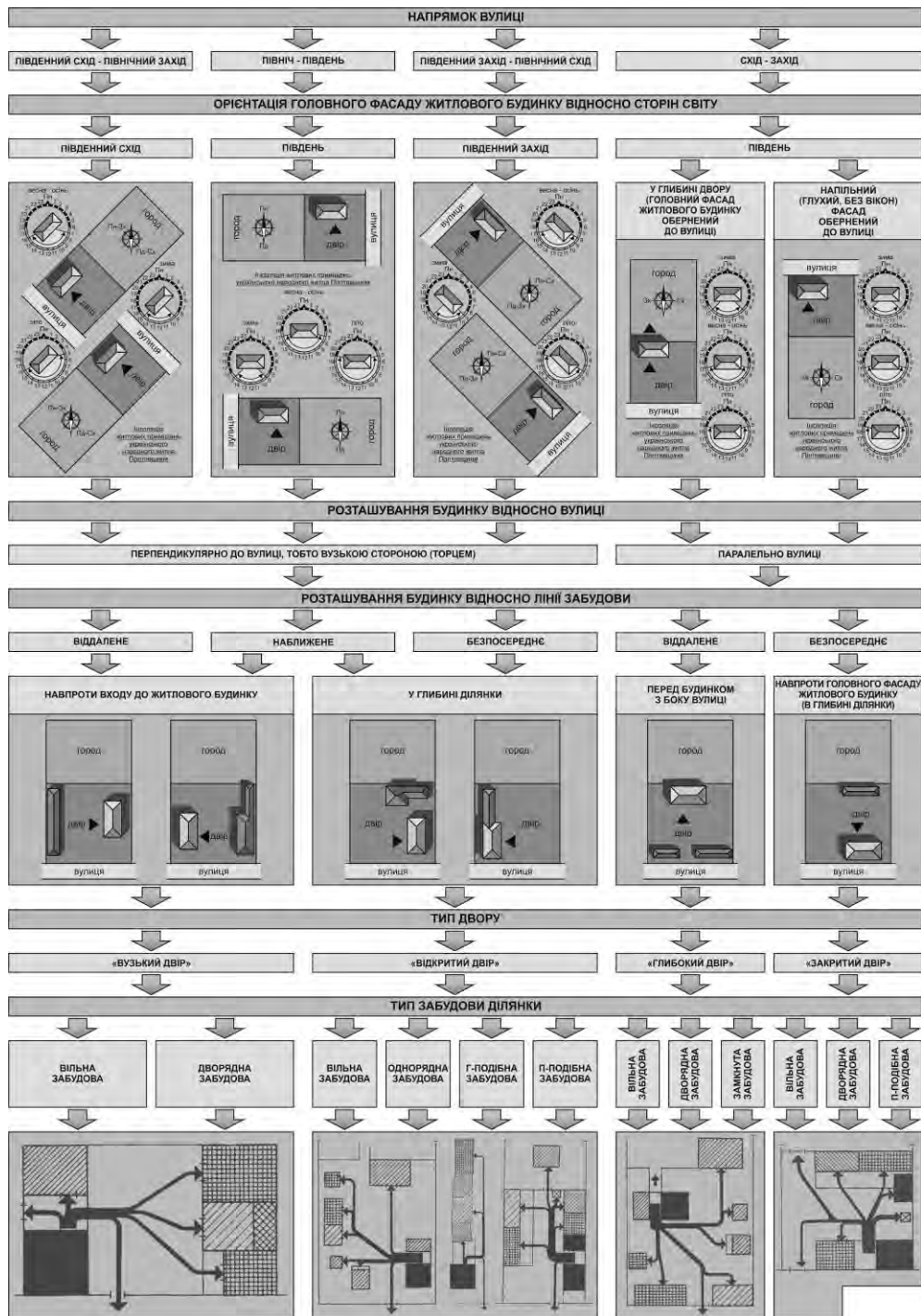

Рис. 1. Формування садиби відносно напрямку вулиці

Формування різних за візуальним сприйняттям з боку вулиці типів садіб і дворових просторів зумовлено впливом ряду факторів:

- напрямок вулиці стосовно сторін світу (Рис. 1);
- орієнтація житлового будинку за сторонами світу;
- інсоляція та тепловий режим житлових приміщень;
- розташування житлового будинку відносно вулиці;

- взаємне розташування житла і господарських будівель;
- характер взаємозв'язку житлового будинку із господарськими спорудами;
- оптимізація функціональних зв'язків;
- огорожа двору.

Отже, форма розпланування сільських поселень зумовлювалась передусім системами землеволодіння та землекористування, що існували на теренах України в різні історичні періоди. Разом з тим, забудова кожного поселення складалася в умовах конкретної місцевості і, безумовно, з урахуванням можливостей оптимального використання природних ресурсів, орієнтації житла й господарчих споруд за сонцем, захисту їх від вітру й повеней та зручності сполучення. Формуванні просторової структури сільських поселень провідна роль належить природному середовищу. Ландшафтні особливості того чи іншого краю значною мірою визначали регіональний характер розпланування сільських поселень [3].

Використані джерела:

1. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 341 с.: іл.
2. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2 / Під ред. А.П. Пономарьова. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с.: іл.
3. Історія Української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк, М.М. Дьомін, С.Б. Зіміна, С.К. Кілессо, С.Д. Крижицький, А.П. Мардер, І.Р. Могитич, З.В. Мойсеєнко, Р.С. Орлов, Л.В. Прибега, А.О. Пучкова, В.І. Тимофієнко, Т.О. Трегубова, В.Г. Штолько / За редакцією В.І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 471 с.

Аннотація

В статье рассматриваются основные типы поселений и усадеб Украины и Полтавщины XVIII – начала XX века.

Ключевые слова: украинская народная архитектура, украинское село, планирование усадеб.

Annotation

The basic types of settlements and farmsteads of Ukraine and Poltavschini XVIII – began XX age sare examined in the article.

Keywords: Ukrainian folk architecture, Ukrainian village, planning of farmsteads.